

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 6, Sayı: 2, 2017

Sayfa: 1204-1223

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[23-05-2017] – [16-06-2017]

Yemek ve Din: Yemeğin Dini Simgesel Anlamları Üzerine Bir İnceleme

Nazife GÜRHAN

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

Asst.Prof. ,Mardin Artuklu University

ngurhan71@gmail.com

Öz

Fiziksel bir ihtiyaç olan yemek, içerdği kültürel ve dini kodlarla bireylerin kimlik inşasında önemli bir unsur olmasının yanı sıra toplumların her alanına sirayet ederek şekillenmesine neden olmakta, taşıdığı dini simgesel anlamlarla bireylerin beslenme/yemek kültürünün oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca farklı dine inananlarla arasındaki simgesel sınırın çizilmesinde dinin yemek üzerindeki etkisinin başrolde yer aldığı da görülmektedir. Din, yemeği insanın dünyayla ilişkisinin başlangıç noktasına koymakta, inanç sisteminin inşasında dinsel kimlik aracı haline getirmekte ve inananlarına da vaat ettiği cennette mükâfatlandırma aracı olarak sunmaktadır. Bu çalışmada yaşamın her alanında kendini hissettiren bir olgu olarak dinin –İslam dini özelinde- toplumların yemek kültürünü etkilemesi bağlamında bireylerin yemek/gıda tercihlerini nasıl etkilediği ve dinin beslenme üzerinden inanç sistemini nasıl kurduğu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yemek, Din, Kültür, Kimlik, Sembol.

Food and Religion: A Study on The Religious Symbolic Meanings of Food

Abstract

Food which is a physical necessity is an important element in the identification of individuals with the cultural and religious codes. It is shaped by spreading to all spheres of society. The meal provides food culture of the individuals with the religious symbolic meanings it carries. Moreover, the influence of religion on food is seen as the main role of drawing symbolic boundaries between different religious believers. Religion puts food at the beginning of the relationship of people with the world. In addition, food is transformed into a religious identity tool in the belief system and it is presented as a means of rewarding in the heaven promised to its believers. This study examines the influence of religion on the food cultures of individuals. In this study, the relationship between nutrition and religion and the belief system that emerged as a result of it has been discussed in specifics Islam.

Keywords: Food, Religion, Culture, Identity, Symbol.

Giriş

Din sadece bir inanç sistemi kurmakla kalmayıp toplumu düzenleyici kurallarıyla hayatın her alanına müdahale etmektedir. Bireylerin hayatlarının her aşamasında kendini hissettiren bir olgu olarak din, onların yeme-içme rejimlerini de düzenleyerek yemek kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamakta, besinlere kültürel anlamlar yükleyerek onları yenilebilir veya yenilemez şeklinde kategorize etmektedir. Kimi zaman bir dini inanış için yenilebilir olan bir besin başka bir dini inanışta yenilemez olarak görülmekte hatta o besine el sürülmesi dahi hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla bir yiyeceğin üretim, hazırlama ve tüketim süreçlerini dini bağlamlardan ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmada dinin toplumların yemek kültürünü etkilemesi bağlamında bireylerin yemek/gıda tercihlerini nasıl etkilediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle yemek sosyolojisi açısından dinin yemek kültürünün oluşmasındaki etkisini ortaya koymak çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu çerçevede dinin bireysel ve toplumsal hayat üzerindeki belirleyiciliğinden hareketle yemeğin toplumsal anlamları üzerinde durularak beslenme pratiklerini şekillendirici etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda din ve beslenme/yemek ilişkiselliği İslam Dini özelinde besinler ile ilgili Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan metinler üzerinden dinin yemek kültürünün oluşmasındaki etkisi açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yemeğin Toplumsal Anlamı: Yemeğin Kültür Tarafından Dönüştürülmesi

Beslenme, insanın biyolojik varlığını devam ettirebilmesi için karşılanması zorunlu olan ihtiyaç olarak Maslow'un (1970: 27) ihtiyaçlar hiyerarşisinin temelini oluşturmaktadır. Anderson (2005: 154) da beslenmenin temel ve salt insan kaygısı olduğunu belirterek yiyeceği, sembol, duaların konusu, paylaşma/paylaşmamanın işareti ve cemaat açısından dinin merkezi olarak tanımlamaktadır.

Yemek/gıda fizyolojik olarak insan vücudunun hayatta kalabilmesi için ihtiyaç duyduğu bir şey olmasına rağmen sadece fizyolojik anlamlara sahip bir olgu değildir. Doğumdan itibaren insanın nasıl beslendiği, hangi yiyecekleri tükettiği, gıda tüketiminde hangi mekânları tercih ettiği toplumsallaşma süreci ile biçimlenmekte; hangi yiyecekleri nerede ve kimlerle tüketmesi gerektiği toplumsal olarak inşa edilmektedir (Beardsworth ve Keil, 2012: 90). Dolayısıyla beslenme/yeme sadece vücudun hayatta kalabilmesi için gerekli olan besinlerin alımından öte toplumsal, kültürel ve dini anlamları barındıran çok yönlü bir olgu olarak görülmelidir.

Toplumdan topluma farklı bir hal alan yiyecek üretimi, hazırlama ve tüketim eylemlerini içine alan beslenme/yemek yeme biçimlerinin kültürel olarak nasıl şekillendirildiğini ele alan "yemek kültürü" çalışmaları

günümüzde sosyoloji, tarih, antropoloji gibi sosyal bilimlerin ilgilendiği önemli bir alanı oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, bir toplumdaki yeme-içme pratiklerini ve bunların şekillenmesinde etkili olan unsurlar üzerinden toplumların sosyal, ekonomik ve politik yapılarına gönderme yaparak geniş açılımlar sağlamaktadır (Samancı, 2012: 27). Bu anlamıyla, yemeğin simgesel ve sosyo-kültürel anlamlarını açığa çıkarmaya çalışan bilim alanları içerisinde Sosyolojinin yemek yeme ve beslenmeye olan ilgi artışının 1980'lerin ortalarına kadar götürülebileceğini belirtmek gerekir. Breadsworth ve Keil (2011: 11-19), bu artışın nedeninin sosyolojinin ağırlık merkezinde meydana gelen kayma ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Sosyolojik ilginin üretim süreçlerinin analizinden tüketimin toplumsal örgütlenmesine ve çok çeşitli biçimlerde görülen tüketiciliğin ideolojik temelleri üzerine çevrilmesi bu durumun en önemli nedenleri arasındadır.

Bütün toplumlar için yemek pişirmek tıpkı dil gibi evrensel nitelik taşıyan bir olgudur (Goody, 2013: 34). Barthes de buna vurgu yaparak yemeği dil gibi bir iletişim sistemi olarak görmekte ve yemeğin iletişim sisteminde yer alan temsil ve göstergelere sahip olduğunu belirtmektedir. (Beardsworth ve Keil, 2012: 110) Yani yemek, basitçe karın doyuran bir besin değil aksine kültürel anlamlara sahip bir olgudur. Benzer şekilde Belge de bir insan nasıl ki içinde doğup büyüdüğü toplumun dilini öğreniyorsa, lezzeti de böyle doğal bir süreçte öğrendiğini ifade etmektedir. Dil gibi lezzet de toplumsal olarak belirlenmiş yapılarla ilişkilidir. Ona göre, "yaşamak için" yemek "doğal" bir durumken; "yemek için" yaşamak ise kültürel bir anlam barındırmaktadır (Belge, 2013: 20-23).

Yemeğin gündelik yaşamda kültürel kodlarının olduğunu belirten Douglas (1972: 61), yemeğe ilişkin kodların toplumsal ilişki örüntülerinin içinde gömülü olduğunu ifade etmektedir. Ona göre yemek, biyolojik gerçeklerin yanı sıra sosyal gerçeklerle de bağlantılıdır. Yemek içerdği kod ve mesajla sınırlara dâhil olma ve dışlamanın bir göstergesi haline gelerek sınırlar arasındaki hiyerarşinin belirli derecelerini barındırır. Diğer bir deyişle yemek bir metafor, sembol ve iletişim aracı olmanın yanı sıra insan için hayati öneme haiz fiziksel ve toplumsal bir olgudur.

Yemek güçlü bir mesaj olarak hayatın her alanında var olmaktadır. Kanık, bu varoluşu bir mesaj taşıyıcı gibi hayatın içine sızma olarak tanımlamakta ve bu sızmanın yemeğin sembol olma yani temsil etme gücünü artırdığını belirtmektedir (Kanık, 2016: 80). Ona göre, günlük hayatın vazgeçilmez ihtiyaçlarından birisi olan beslenme ve onun içindeki her bir besin, toplum içindeki kendi sembollerini yaratıp insan yaşamının anlam dizgelerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin, aşure yapılması ve

dağıtımı, kurban kesilmesi, bir dileğin gerçekleşmesi sonrasında adak kurbanı kesilmesi vs. aslında yiyeceğin kendisinden çok daha fazla bir göstergeye işaret etmektedir. İçerisinde barındırdığı anlam ve kodlar yemeğin fiziksel anlamından çok daha öte kültürel ve dini anlam içeren işaretlerdir.

Kültürel kodları barındıran ve bunları aktaran bir araç olarak yemek/beslenme geleneklerin ve kolektif kimliğin saklı tutulduğu bir alandır. Dolayısıyla yemek sistemi olağanüstü bir öz temsil, kültürel değişim aracı ve bir kimlik oluşturma vasıtasıdır (Reis, 2012: 130). Bir kimlik taşıyıcısı olarak yemek, içerdiği sembolik anlamlarla kimlik inşa sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireyin sahip olduğu kimlikler, yedikleri ile ilintili olup, yediklerimiz “bizi biz yapan” yani kimliğimizi biçimlendiren öğeler arasında görülebilmektedir (Akarçay, 2016: 120-121). Dolayısıyla yediklerimiz mensubu olduğumuz sınıfın kültürü, yaşam tarzı ve dini kimliğiyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin, toplumsal uzamda üst sınıflar ile alt sınıfların yemek üzerinden bir farklılaşma sağladıkları görülmektedir. Toplumda üst sınıfın yediği yemekler saygın olup diğer sınıfların da hedefi haline gelmekte; bu durumda elit sınıfın başka gıdalara yönelerek kendi yemeklerini alt sınıfın yediklerinden ayırt ettiği görülmektedir (Sauner-Leroy, 2012: 162). Bu bağlamda yemek tüketiminin sınıf temelli farklılaşmada öne çıkan bir alan olduğu söylenebilir.

Nihayetinde insanın gündelik yaşamında öğünlere bölünmüş bir toplumsal davranış olarak yemek yemenin içerdiği kodlar ve bunların sosyolojik yorumlanması toplumsalın anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Diyebiliriz ki yemek/beslenme yaşamın devam edebilmesi için gerekli fizyolojik anlamının yanı sıra kültürel, sembolik ve dini anlamları da bünyesinde barındıran ekonomik ve toplumsal ilişkileri üreten bir yapıya sahiptir.

Yemek Kültürünün Oluşmasında Etkin Bir Unsur Olarak Din

Yeme-içme alışkanlıklarımızı etkileyen çok sayıdaki sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve felsefi etmenler üzerinde yoğunlaşan gıda ve beslenme sosyolojisi, meselenin toplumsal ve kültürel temellerini anlayabilmek için yaş, cinsiyet, sınıf gibi “anahtar değişkenler” üzerinden konuyu ele almaktadır (Akarçay, 2016: 37-38). Ancak belirtilmesi gerekir ki beslenme sosyolojisi konuya daha çok toplumsal ve kültürel temellerde bakmasına rağmen dini etmenleri çoğu zaman göz ardı etmektedir. Kuşkusuz bireylerin beslenme ve yemek kültüründe yaş, cinsiyet, sınıf gibi etmenler kadar din de önemli bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü bireylerin beslenme kültürü üzerinde din belirleyici bir etkiye sahiptir.

Birçok kültürde yemek ile ideolojik ve kozmolojik inançlar arasında yakın ve kapsamlı bir ilişki vardır (Goody, 2013: 158). İslam ve Hristiyanlık gibi dinlerin kutsal metinlerinde ilk insan olan Âdem ve Havva’nın yasak meyveyi yiyerek dünyaya gönderilmesi yani insanın dünyaya geliş sebebi

olarak yemek yasağının çiğnenmesi gösterilmektedir. Dolayısıyla insanın dünyayla ilişkisinin bir yeme pratiğiyle başladığı belirtilmektedir. Emiroğlu (2013: 327) da toplumsal yapıyla, sağlık anlayışıyla, kutsallıkla ve ritüellerle kültürün en temel yaşamsal öneme sahip alanını oluşturan beslenme biçiminin adeta birbiri içine geçmiş, bir bütünün parçaları olduğunu ifade etmektedir.

Dinin toplumsal hayat ve bireysel hayat üzerine müdahaleci etkisi sembolik anlamlar esasında gerçekleşmektedir. Bireylerin dinlerinin emrettiği ve yasak ettiği besinlere karşı geliştirdikleri tavır simgeseldir (Beşirli, 2012: 57). Din, besinleri kültürel bir şekilde kodlayarak kutsallık atfetmekte ve besinlere yüklediği bu anlamlar sayesinde bireylerin yemek kültürlerini biçimlendirerek kendi inanç sistemini kurmaktadır. Ayrıca besinlere yüklediği dini anlamlarla bireylerin yemek tercihlerini onların inanç sistemlerinin bir parçası haline getirmektedir.

Merdol (2012: 17-22), toplumların besin seçimlerini etkileyen faktörleri biyolojik, psikolojik, coğrafik, ekonomik, sosyal, geleneksel, politik, teknolojik, reklamlar, küreselleşme, medya ve modanın etkisi olarak sınıflandırmıştır. Merdol, geleneksel faktörler olarak belirttiği toplumların besinlerle ilgili inanç ve değerlerinin onların besin seçimini etkileyen faktörler olduğunu belirtmektedir. Örneğin; Müslüman ve Musevi toplumların domuz eti, Hintlilerin ise sığır etini yememeleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bazı kültürlerde belirli besinler hastalık, ahlak ve dini ritüellere aykırılık göstergesi olmak gibi olumsuz anlamlar taşıyabilir. Bazı besinler ise sağlıkla, ahlak uygunlukla ve manevi saflıkla ilişkilendirilebilir (Breadsworth ve Keil, 2011: 92). Böylelikle besinler yenir veya yenmez olarak kategorilere ayrılmaktadır. Douglas, "Saflık ve Tehlike" adlı çalışmasında, besinleri saflık ve kirlilik temelinde ikiye ayırmakta; bunun nedeni olarak da toplumsal düzenlemelerin altında yatan temel olgular olan yapısal simgeler ve dinsel olguların olduğunu belirtmektedir. Douglas'a göre dini bir karaktere sahip olan kirlilik doğa-üstü şeylerle ilgilidir (Beşirli, 2012: 26-27). İslam dinine göre domuz eti yemek ve alkol tüketmek haram olarak kabul edildiği için bu ürünlerin tüketiminin dinsel inancın kirlenmesine neden olduğu düşünülmekte ve tüketilmesi yasaklanmaktadır. Benzer şekilde Yahudilerin dinsel kimliklerini korumak ve saf kalabilmek için tükettikleri "koşer" ürünler, Yahudi dinine ait olmanın bir sembolü olarak görülmektedir.

Dinin beslenme üzerindeki belirleyici etkisini özellikle bazı hayvanların etinin farklı dinlerin mensupları için haram ve helal kılınmasında görmemiz

mümkündür. Domuz eti yemek, Hristiyanlar arasında dayanışma unsuru iken Müslüman ve Yahudi toplumu için ayrıştırıcı bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte domuz etini reddetme ise Müslümanlarla Yahudileri -en azından teoride- birbirine yaklaştıran bir unsurdur. Dolayısıyla dinin beslenme üzerindeki müdahalesi, bireylerin “biz” ve “öteki” ayrımındaki kimlik konumlandırmalarını etkilemektedir. Benzer şekilde Goody’e göre de mutfağın tanımlanışı bir düzeyde insanın kendini ötekilere göre “konumlandırışını” içermektedir (2013: 10). Her kültürün kendine ait mutfağı diğer kültürlerden kendini ayırma araçlarından biri olarak görülmektedir. Yiyecek ve yemekle ilgili tabular ve o bölgeye özgü yemekler komşuları tanımlamak için kullanılır. (Goody, 2013: 190-191). Bu duruma örnek olarak Hintlilere göre Müslümanların inek kurban etmeleri veya Müslüman ve Yahudilere göre Hinduların ve Hristiyanların domuz eti yemeleri verilebilir. “Kutsal ineğin kesilmesi” ve “pis domuzun yenmesi” gibi pratik ve yasaklar bir yandan dini bağlılıkları tanımladığı gibi diğer yandan toplumsal çatışma nedenlerinden biri de olabilmektedir.

Yeme-içme biçimlerine müdahaleyi sembolleştirerek gerçekleştiren din, besinleri kategorize etmesinin yanı sıra bazen de alışlagelen beslenme şekli üzerinde yaptığı bazı değişikliklerle, beslenmeyi adeta bir dini ritüele dönüştürmektedir. Örneğin oruç, Ramazan ayında Müslümanların sabah ile akşam ezanı arasında hiçbir şey yemeyip içmeyerek ve cinsellikten uzak durarak gerçekleştirdikleri bir ibadettir. Dolayısıyla din, oruç ibadetiyle inananlarına beslenme şeklinin ve cinsel pratiklerinin değişmesi üzerinden dini bir ritüel sunarak iktidarını inananlarının bedenleri ve beslenme biçimleri üzerinde tesis etmektedir.

Sınıf, yaş, toplumsal cinsiyet ve etnisitenin toplumsal farklılaşmayı anlamada temel değişkenlerden olduğunu belirten Beardsworth ve Keil (2012: 92), yeme-içme etkinliğinin de toplumsal farklılıkları yansıtan bir gösterge olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Bourdieu’nün da belirttiği gibi toplumsal uzamdaki her konum belli bir “sınıf durumuna” tekabül ederken, aynı sınıf konumunda yer alan bireyler homojen tavır ve eylemler sergilemektedirler. Yaşam tarzlarını ve statü farklarını toplumsal sınıf farklılıklarının tezahürü olarak gören Bourdieu, sınıf konumlarının içselleştirilmiş biçimi olan habitus ile sınıf arasında bağlantı kurmakta; gündelik yaşam pratiklerinin sınıf yapısında farklı mevkiler işgal eden bireyler arasında sembolik sınırlar kurduğunu belirtmektedir (Bourdieu, 2015: 254-255). Dolayısıyla sınıf habitusu sınıf kimliğini üretmekte ve yeniden üretmektedir.

Kara’ya (2012: 51) göre “dini metinler anlamın yalnızca bilişsel çerçevesini çizmezler, aynı zamanda kendine ait bir habitus yaratma peşindedirler. Bu bağlamda dini habitusun bireysel tecrübelerle dini beklentiler arasındaki gerilim ya da boşluktan ziyade dinlerin insana sunduğu yaşam yatınlıklarından beslendiği söylenebilir.” Bu bağlamda din bireylerde oluşturduğu dini habitusla yemek kültürünün oluşmasını ve şekillenmesini

sağlamaktadır. Dini habitus aracılığıyla sürdürülen beslenme kültürü ve biçimi nihayetinde dini kimliğin üretilmesi ve yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal sınıflar arasındaki farklılaşma eğilimi kadar sınıf içi benzeşme eğilimi de sınıf habitusunun oluşmasında ve bireylerin sınıfsal konumlarının belirlenmesinde önemlidir. Bu bağlamda dini habitusun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan yeme-içme etkinlikleri dini kimliğin inşasında olduğu kadar farklı dinler arasındaki ayrımın belirginleşmesinde kritik öneme sahip bir gösterge olarak görülebilir.

Gıda tüketim harcamaları coğrafi dağılıma, kırsal-kentsel yerleşime, eğitim ve gelir düzeyine, kültürel ve dinsel farklılıklara, bireysel gereksinimlere ve tercihlere göre farklılık gösterebilmektedir. İçinde yaşanan toplumun kültürel ve dinsel normlarına göre gıda tercihleri değişiklik gösterebilmekte; Bourdieu'nun kavramlaştırmasıyla ifade edecek olursak bu tercihlerde kültürel ve dinsel normlar bağlamında insanların habitusu belirleyici olmaktadır (Akarçay, 2016: 101-102).

Kısaca söylemek gerekirse beslenme, bireyler için inandıkları dinin ritüellerini yerine getirmenin bir göstergesi haline gelerek sembolik bir anlam ifade etmekte ve din temelli farklılaşmanın açığa çıktığı bir alan olarak dini kimlik göstergesine dönüşmektedir. Ayrıca dinin toplumsal ilişkiler ve gündelik hayat üzerindeki buyurgan müdahaleleriyle besin maddelerinin üretimi, ticareti ve tüketim süreçlerinde de belirleyici etkiye sahip olmaktadır.

Yemeğin/Besinin Üretiminden Tüketimine Dinin Farklılaşan Rolü

Yeme içme pratikleri yalnızca iklimsel, coğrafi ve bölgesel farklılıklara dayalı olarak çeşitlilik göstermemekte aynı zamanda etnik, kültürel ve dini değerlerin değişiklik göstermesiyle de farklılaşabilmektedir (Akarçay, 2016: 121). Bu farklılaşmada en önemli unsurlardan biri de şüphesiz dindir. Toplamların sosyo-kültürel yapısının şekillenmesinde ve belirlediği toplum tasarısı esasında bireylerin sosyalleşme sürecinde etkisini gösteren dinin belirlediği dinsel normların onun belirleyici fonksiyonunu yerine getirmesinde önemli bir rol üstlendiği söylenebilir (Beşirli, 2012: 49).

Dinin beslenme/yemeğin üretim süreçlerinden tüketim süreçlerine kadar etkilerini altı başlık altında toplamak mümkündür.

- Besinleri yenir-helal/yenmez-haram şeklinde ikili bir sınıflandırmaya tabi tutarak yemeği dini kimlik oluşumunda bir araç konumuna getirmesi,
- Doğrudan beslenme düzenindeki değişiklik ile ilgili ritüeller oluşturarak beden üzerinde iktidarını tesis etmesi,
- Kurban, sadaka gibi direkt besinler üzerinden dini ritüeller oluşturması,
- Besinlere kutsallık atfederek dini sembol durumuna getirmesi,
- Yemek yeme kuralları da denilen sofrada adabını şekillendirmesi,
- Üretim süreçleri ve ekonomi piyasasını şekillendirmesi.

Görüldüğü gibi din, öncelikle iktidarını insanın varoluşunu sağlamak için en temel ihtiyacı olan yemek aracılığıyla kurarak ve yemeklere dini semboller atfederek dini kimliğin inşasını oluşturmaktadır. Yemek/beslenme üzerindeki dinin bu etkileriyle birey, hangi dini kimliğe sahip olduğunun ipuçlarını çabucak ele vermektedir. Şimdide bu başlıkları İslam dini özelinde inceleyelim.

Besinleri Sınıflandırarak Dini Kimlik İnşasının Bir Aracı Haline Getirmesi

Din öncelikle besinler üzerindeki sınıflandırıcı (yenir-helal/yenmez-haram ayrımı) etkisiyle beslenme kültürünün şekillenmesine neden olmaktadır. Dinin tüketimine izin verdiği besinler *helal*, tüketimini yasak kıldığı besinler ise *haram* olarak belirtilmektedir. Dünya üzerinde var olan dinlerin belki de en çok sınıflandırdığı besin türünün et olduğunu söyleyebiliriz. Hangi hayvanların etinin tüketilebileceği veya hangi hayvanların etinin yasak olması konusunda dinler beslenme üzerinden inanç sistemlerini kurmaktadır. Dünya üzerinde etten kaçınma uygulamalarıyla ilgili domuz, sığır, tavuk, at, deve ve köpek olmak üzere altı tür hayvan eti üzerinden kabul ve kaçınma durumlarını inceleyen Simoons (1961)'a göre, et gıdaları bitkisel gıdalardan daha fazla yasaklamalara konu olmuştur (Breadsworth ve Keil, 2011: 338).

Birçok toplumda farklı hayvanların etleri farklı toplumsal anlamlara ve değerlere sahiptir (Akarçay, 2016: 288). Et yasaklamaları çoğunlukla hayvanın sembolik anlamına dayanmakta ve belirli et besinlerinden kaçınmanın sıklıkla kendi içerisinde güçlü bir anlamı olan bir eylem olduğu görülmektedir (Breadsworth ve Keil, 2011: 340). Örneğin domuz etinin İslam dininde yasaklanan bir et olması domuzun necis bir hayvan olması sebebiyle insan tüketimi açısından uygun görülmemesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla domuz eti yemenin hem dinsel hem de kültürel referanslarla sınırlandırıldığını söyleyebiliriz.

Anderson, beslenmenin din ile ilişkisinde karmaşık bir hal aldığını belirterek bazı dinlerin et yemeyi emrettiğini bazı dinlerin ise sadece kutsal adanmışlar (rahipler gibi) için et yemeyi yasakladığını söylemektedir. Genellikle et

yemek, hayvanları öldürme ve şiddet içeren bir eylem olarak görüldüğü için Hinduizm, Budizm ve Jainizm gibi dinler et yememeyi şiddetsizlik/nonviolence olarak tanımlamaktadır. Örneğin en dindar Jainler sadece meyve yiyecek beslenmektedirler (Anderson, 2005: 154).

Belirli et besinlerinin reddi ya da kabulünün, belirli bir grubun kolektif kimliğini vurgulayan ve pekiştiren güçlü bir kültürel araç olduğu görülmektedir (Breadsworth ve Keil, 2011: 341). Bu kısıtlamalar bir mabede katılmanın ya da bir cemaatin mensubu olmanın sınırlarını net bir şekilde çizer. Dolayısıyla birçok “tabu”nun yiyecek etrafında dönmesi hiç de şaşırtıcı değildir (Goody, 2013: 111). Bireyler bir gruba ait beslenme kurallarına göre davranışta bulunduklarında o grubun üyesi olarak kabul edilmekte ve bu yolla grubun kimliğini kazanmaktadırlar. Dolayısıyla etin reddi veya kabul edilişi kendi içerisinde bireyin söz konusu dine bağlılığının açık bir göstergesi olarak mensubu olduğu grup hakkındaki ipuçlarını barındırmaktadır. Örneğin, domuz eti yemeyen veya tüketeceği besinlerde domuz ürününün olup olmadığını soran bir birey, Müslüman veya Yahudi olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Başka bir deyişle yemeği kabul veya reddetme bir dini kimliğe gönderme yaparak güçlü sembolik kodlar içermektedir.

İslam mutfağı, yemekle ilgili en belirgin ve en kapsamlı kuralları içermektedir (Freedman, 2008: 11). İslam’ın yemek üzerindeki kısıtlamalarının daha çok *et* ve *alkollü içecekler* üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu kurallar, İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve hadislerde ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir.

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Bakara Suresi/173)¹

Ayetlerin hemen hepsinde ölmüş hayvan, kan, domuz ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvan olmak üzere besinler arasındaki tasnifleme dört gruba ayrılarak yapılmıştır. Kuran-ı Kerim’de haram kılınan tek hayvanın domuz olduğunu söylemek mümkündür. Bunun nedeni olarak da domuzun *necis* yani pis bir hayvan olduğu belirtilmektedir:

¹ Ayrıca bkz. Bakara Suresi/172, Maide suresi/3-4, Araf suresi/157, Araf Suresi/32, Nahl Suresi /115, En’am Suresi/145. ayette yeme-içme pratikleri üzerinden helal ve haram kılınan besinler ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.

“De ki, bana vahyolunanda ölmüş hayvan, akıtılmış kan, domuz eti –ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum.” (En’am Suresi/145)

Yine Hz. Muhammed’in bazı hadislerinde de besinler üzerinde sınıflandırma yaptığı görülmektedir. Örneğin yırtıcı hayvan ve kuşların etinin yenilmemesi gerektiği hadislerde belirtilmektedir.²

İslam dininin besinler üzerindeki bir diğer kısıtlaması da alkollü içecekler konusundadır. Bir başka ifadeyle sarhoş edici özelliği bulunan maddelerin yenilip içilmesi de İslam dininin kaçınılmasını istediği yiyecekler arasındadır.

“Ey Muhammed! Sana şarap ve kumardan soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür. Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin. İşte böylece Allah, size ayetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz.” (Bakara Suresi/219)³

Yine Peygamberin “*Her sarhoşluk veren şey hamırdır (şarap), her hamır da haramdır*”⁴ ifadesi besin sınıflandırmasına bir örnektir. Buradan hareketle sadece alkollü içeceklerle olan kısıtlamanın genişletilerek diğer uyuşturucu maddeleri de kapsadığı anlaşılmaktadır.

İslam dininin alkollü içecekleri yasaklaması inananları için bu kuralın temel yasaklar arasında kabulü beslenme alışkanlıklarının şekillenmesinde içecekler, soslar veya tatlandırıcılar arasında alkollü içeceklerin yer almaması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Beşirli, 2012: 66).

Yiyeceklerden hangilerinin Müslümanlar tarafından yenilebileceği konusunda vurgulanan başka bir nokta ise besinlerin temizliğidir. Burada temizlik besinlerin fiziksel ve kimyasal temizliğini ifade ederken aynı zamanda eğer besin hayvansal bir ürün ise Allah adına öldürülmesinin gerekliliğini de belirtmektedir.

“Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah’ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah’ın adını anın (besmele çekin). Allah’a

² Müslim, “Sayd”, 15,16, Ebu Dâvûd, “Et’ime”, 32, Tirmizî, “Sayd”, 9,11 hadisleri yırtıcı hayvanların ve kuşların etinin yenilmemesi gerektiği ile ilgilidir.

³ Ayrıca bkz. Maide Suresi/90-91, Yunus Suresi/4, Nahl Suresi/67, Kehf Suresi/29, Saffat Suresi/67. ayetler alkollü içeceklerin haram kılınmasıyla ilgilidir.

⁴ Buhari, “Edeb”, 80, Müslim, “Eşribe”, 73.

karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.”
(Madie Suresi/ 4)⁵

İslam dini, inananlarına cenneti vaat ederek mükâfatlandıracağını belirtmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da din, bir taraftan inananların besin tercihleri üzerinden hâkimiyetini sağlamaya çalışırken bir taraftan da yine besinler üzerinden mükâfatlar sunacağını vaat etmektedir.

“Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar.” (Vakıa Suresi/17-21)

Kuran’da ve hadislerde müminleri cennette bekleyen yiyecek ve içeceklerle göndermeler bolca yer almaktadır.⁶

“Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?” (Muhammed Suresi /15)

Yemek ile cennet arasındaki bağ sadece İslamiyet’e özgü bir durum değildir. Batı kültüründe de benzer ilişki kurma çabaları söz konusudur. Örneğin karabiberin cennetin yakınlarında bir ovada yetiştiğine inanılması onun muazzam miktarlarda tüketilmesine neden olmuştur (Reindl-Kiel, 2006: 109). Dolayısıyla buradan hareketle din inananlarının beslenme düzenine kısıtlamalar getirmesinin karşılığını ahirette mükâfatlandıracağını belirtmekte hatta dünyada yasakladığı yiyecek ve içeceklerin cennette tüketilebileceğinin vaadini sunmaktadır. Örneğin yasaklanan ve haram kılınan içkinin cennette bolca bulunması ve inananlara sunulması Kuran’da birçok ayette geçmektedir.⁷ Ancak belirtilmesi gereken husus içkinin yasaklanma nedeni olarak sarhoş etme özelliğinin özellikle vurgulanmış olmasıdır. Bu nedenle Kuran-ı Kerim’de cennette inananlara sunulacağı vaat edilen içkinin sarhoş edici özelliğinden arındırıldığı ifade edilmektedir.

⁵ Ayrıca bkz. Bakara Suresi /172, Mü’minûn Suresi /51

⁶ Mutaffifin Suresi/25-26, Vakıa Suresi/18-21-28-29-32-33, Saffat Suresi/42-43-45-47, İnsan Suresi/5-6-14-17-21, Nebe Suresi/32.

⁷ Saffat Suresi/ 45,46-47, Vakıa Suresi/18-19, Muhammed Suresi/15, Mutaffifin Suresi/25-27.

Görüldüğü gibi İslam'ın en temel kaynağı olan Kuran'da, hayvan eti ve alkollü içecekler konusundaki sınırlandırmalar net bir şekilde verilmiştir. Ancak belirtilmesi gereken bir husus da bu tabuların bazı durumlarda esneklik gösterebilmesidir. Bu durum İslam dinini Hinduizm'den ayıran önemli bir noktadır. Çünkü Hintliler açlıktan ölme noktasına dahi gelseler asla inek veya sığır eti yememektedirler. Ayrıca din, dünyevi alanda sınırlandırdığı veya yasakladığı besinleri (içki) inananlarına mükâfat olarak cennette sunacağını belirtmektedir. Dolayısıyla din bir yandan besinleri helal ve haram diye bir sınıflandırmaya tabi tutarak besin tercihi üzerinden dini kimlik inşa ederken; diğer taraftan da besinler üzerinden inananlarına mükâfat vaat etmektedir.

Beslenme Düzeninde Değişiklerle Beden Üzerinde İktidarını Tesis Etmesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi din sadece besinler üzerinden yenilecekleri ve yenilmeyecekleri belirleyerek mensupları ile olan iktidar ilişkisini düzenlemez. Dinin mensupları üzerinde tesis ettiği iktidar ilişkisinin bir diğer biçimini de perhizler ve oruçlar oluşturmaktadır. Dünya'da farklı dinlerde farklı biçimlerde görülen perhiz ve oruç uygulamaları belirli dönemlerde farklılaşan beslenme uygulamalarını ortaya çıkarmıştır (Beşirli, 2012: 61). Bir bakıma din, alışlagelen beslenme şekli üzerinde yaptığı bazı değişikliklerle dini ritüel oluşturmaktadır. Örneğin oruç, Ramazan ayında Müslümanların sabah ile akşam ezanı arasında hiçbir şey yemeyip içmeyererek ve cinsel eylemlerden uzak kalarak gerçekleştirdikleri bir ibadettir. Dolayısıyla din oruç ibadetiyle inananlarına beslenme şeklinin ve cinsel pratiklerinin değişmesi üzerinden dini bir ritüel sunmaktadır.

Yemeğin tıbbi (perhiz), dini ya da ahlaki (riyazet) nedenlerle yenmemesi olarak tanımlanan oruç gerek belli türden yiyeceklerin gerekse bütün yiyeceklerin belli bir süreliğine ya da süresiz olarak yenmemesini içermektedir (Goody, 2013: 154). Tek tanrılı veya değil dinlerin belirli zaman dilimleri içinde deneyimledikleri bu aç kalma pratikleri, arınma atfedilerek yapılmakta ve ruhsal olarak saflaşmayı ifade etmektedir. Oruç ritüellerinde kitleler halinde yaşanan açlık ise, toplumsal yapının bu inancı daha da içselleştirmesine neden olmaktadır (Kanık, 2016: 103). Ayrıca yaşanan bu kitlesel açlık pratikleri arkadaşlık ve grup üyeliği gibi hisler oluşturmada etkili olmakta, cemaat duygusunu pekiştirmekte ve bir inancın üyesi olduğunu o insana sürekli hatırlatarak dinsel kimlik göstergesine dönüşmektedir.

İslam dininin temelini oluşturan beş ibadetten biri olarak görülen oruç, Ramazan ayında bir ay boyunca alışlagelen beslenme ve cinsellik düzenindeki değişiklik ve kısıtlamaları içermektedir. Bu ayda oruç ibadetinin beslenme ve cinsellik ile ilgili ritüeller etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu dini ritüelde yeme-içme ve cinsellik pratiklerindeki kısıtlamalarla din, inananların bedenlerinde iktidarını tesis etmektedir.

Ayrıca çoğu zaman bu yeme-içme kurallarına ne kadar bağlı olunduğu ve ne kadar uyulduğuna göre dindarlık ölçülebilmektedir. Bu açıdan beslenme pratiklerinin dindarlığı ölçen bir kritere dönüştüğü görülmektedir.

Besinler Üzerinden Dini Ritüeller Oluşturması

Din, bazı besinlerle ilgili ritüeller oluşturarak dini kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Birçok dinde bulunan kurban ritüelinin de bunların en önemlilerinden biri olduğu söylenebilir. Zaten 19. yüzyılda yemek ve toplum üzerine yapılan ilk antropolojik çalışmalarda yemeğin büyük ölçüde tabu, totem, kurban ve komünyon soruları çerçevesinde ele alındığı görülmektedir (Goody, 2013: 21). Yani yemeğe tüketim sürecinin dinsel yönleri bağlamında yaklaşmıştır.

Hem yaşayanlara hem de ölümlere (ve/veya Tanrı'ya) sunulan kurban, yemeğin dinsel anlamına bir örnek olarak gösterilebilir. Kurban üzerine çalışan Robertson Smith'e göre, yemek ve içmekle bağlantılı eski gelenek ve düşüncelerde kurban yemeğine bağlanan etik anlam, toplumsal bir edim olarak görülmekte; bireyleri birbirine arkadaşlık ve kardeşlik bağıyla bağlayan kutsal bir eylem olduğu düşünülmektedir (Smith, 1889: 247-248'den akt: Goody, 2013: 23).

İslam Dini açısından kurban, ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce boğazlamak ya da bu şekilde boğazlanan hayvan yemek (Bardakoğlu, 2006: 1). Kurban, İslam dinine göre yapılması gereklilik arz eden vacip bir ibadettir.⁸ Miller (2008: 135-136) da et yemenin Müslümanlar için dinsel bir vacibe olduğunu belirtmektedir. Mekke'ye hac ziyaretinin bitişinin kutlandığı Kurban Bayramı sırasında bir hayvan kesilmesi ve kurbanlık etin bir bölümünün yoksullara dağıtılması bir Allah buyruğudur.

İslam dininde bir hayvanı Allah adına kurban etme, katı kurallarla belirlenmiştir. Yenilebileceği kurallarla belirlenen bir hayvan besin temini için öldürecekse, hayvanın öldürülmesi sürecinde dini kurallara uyulması gerekir⁹ ve bu kurallar ritüeller şeklindedir. Özellikle Müslümanlar için önemli olan Kurban Bayramı'nda Allah için kurban edilecek hayvanın

⁸ "Rabbin için namaz kıl, kurban kes" (108/2).

⁹ Kurban edilecek hayvanın ön tarafının Müslümanlarca kabul edilen Mekke'ye döndürülmesi, hayvanın yere yatırılması sürecinde eziyet edilmemesi, kesim sırasında ayaklarından birinin serbest bırakılması, hayvanın boğazından kesecek insanın Müslümanlarca temiz olmayı ifade eden abdestli olması, hayvanın kesiminde kullanılacak araçların hayvanın asgari acı çekmesini sağlayacak özellikler taşıması, hayvanın kesilmesinde ve "Allah" adına kesildiğini ifade eden tekbirin törene katılanlar tarafından hep birlikte söylenmesi kadar önemli görülmektedir.

kurbanı sırasında bunları açıkça ve seremonik bir şekilde görmek mümkündür (Beşirli, 2012: 69).

Müslümanlarda Allah adına “sadaka” olarak fakirlere verilen bağışlar kimi zaman yeme-içmeyle alakalı pratikleri bünyesinde barındırmaktadır. Sadaka olarak fakirlere ekmek dağıtılması veya yemek verilmesi buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca aşure gününde aşure yapılıp dağıtılması, fakirlere yemek dağıtılması ve mevlit yemekleri yeme-içme pratiklerini içeren ve dini anlamlar barındıran eylemlerdir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus da kurban ve sadakanın şekil itibarıyla beslenmeye yönelik bir ritüel olmakla birlikte amaçsal açıdan bakıldığında toplumsal dayanışmayı sağlayan ve sınıfsal eşitsizlikleri gidermeye dönük bir ritüel olmasıdır.

Besinlere Kutsallık Atfederek Dini Sembol Durumuna Getirmesi

İslamiyet'in beslenme üzerindeki etkisini incelerken diğer bir unsuru da inananları tarafından tüketiminin dinle ilişkilendirildiği ve bu anlamda kutsallık atfedilen yiyecekler oluşturmaktadır. Bu besinlerin bir kısmı kutsallığını Hz. Muhammed'in yaşam tarzından alırken bir kısmı da Kur'an-ı Kerim'deki tasvirlerden almaktadır. Örneğin Kuran'da diğer bitkilerin hepsinden daha sıklıkla değinilen hurma Allah'ın özel nimetlerinden biridir (Miller, 2008:140). İslam dininde kutsallık atfedilen içecek ise hiç şüphesiz zemzem suyudur.

Hurma ve zemzem suyu, hac ritüelini yerine getiren Müslümanların kendilerini kutlamaya gelen dostlarına ikram olarak sundukları ve Müslümanlar tarafından dini bir sembol haline getirilen besinlerdir. Zemzem suyunun hep birlikte, kibleye dönerek, ayakta ve besmele çekerek üç yudumda içilmesi gibi özel birtakım kurallar dâhilinde içilmesi zemzem suyunun içimini adeta dinsel bir tören havasına dönüştürmektedir.

Yine bazı besinlere İslam dinince kutsallık atfedilmektedir. Bu besinlerden en önemlisinin ekmek olduğunu söyleyebiliriz. Gıda tüketimindeki besleyici önemi dışında ekmeğin simgesel anlamları da vardır. Diğer dinlerde olduğu gibi ekmek, İslam dininde kutsal bir anlam taşımakta, tanrısal ve yaşamsal bir yiyecek olarak tanımlanmaktadır (Samancı, 2013: 74). Osmanlı yeme-içme kültüründe de ekmek, sadakati ve bağlılığı simgeleyen kutsal bir yiyecektir. Kendilerine verilen ekmeği yiyenlerin, ekmeği veren kişiyle şahsi bir bağ kurulduğuna inanılmaktadır. Hatta Osmanlı metinlerinde geçen “tuz ekmek hakkı” deyişi bu durumu ifade etmek için kullanılan bir deyimdir (Samancı, 2006: 188).

Kuran-ı Kerim'de ve hadislerde adı geçen yiyecek ve içeceklerin kendi bünyesinde kutsallığı barındırdığını söylemek mümkündür. Bu besinler Müslümanlar için güçlü bir dini sembol durumundadır. Hurma¹⁰, zeytin¹¹,

¹⁰ Enam Suresi/99, Rad Suresi/4, Meryem Suresi/24-26.

üzüm¹², nar¹³, kiraz¹⁴, muz¹⁵, incir¹⁶, süt¹⁷, bal¹⁸, et¹⁹ hem Kuran'da hem de hadislerde zikredilen besinlerdir. Çörekotu, sirke, kabak, ayva, zencefil, karpuz, kekik, acur, kimyonu sinameki, sarımsak, soğan, reyhan, yonca ve hardal hadislerde ismi geçen ve tavsiye edilen yiyeceklerdendir. Bu besinlerin gerek isimlerinin Kuran'da geçmesi gerekse peygamberin tavsiye ettiği yiyeceklerden olmaları sebebiyle inananlar tarafından kutsallaştırıldıkları ve değer verildikleri görülmektedir.

Yemeğin/Besinin Tüketim Biçimi Olan Sofra Adabını Şekillendirmesi

Din, yemeğin üretim ve hazırlama aşamalarını olduğu kadar tüketim aşamalarını etkilemekle birlikte yemeğin nasıl yenildiği anlamına gelen sofra adabını da şekillendirmektedir. Neredeyse bütün dinlerde sofra adabı sıkı kurallarla belirlenmiştir. Hristiyanlıkta yemek yerken sessiz kalınması ve hiç konuşulmaması bu duruma örnek olarak verilebilir. Yine Hinduizm'de kastlar arasında yemeğin nasıl ve kiminle yenileceği sıkı kurallarla belirlenmiştir. Her kast kendi kastının mensuplarıyla yemek yemek zorundadır.

İslam Dini de getirdiği birtakım kurallarla yeme-içme etkinliğini bir çeşit ibadete dönüştürmüştür. Örneğin israfın günah olarak kabul edilmesiyle sofranın şekillenmesi veya yemekten önce ve sonra ellerin yıkanması, yemeğe başlarken ve bitirirken dualar edilmesi yemeği bir çeşit ibadete dönüştürerek ayin havası vermektedir.

Tasavvufi İslam'ın gündelik yaşamında da tasavvuf erbabı kişinin yemeğe fazla düşkünlük göstermesinin nefesine hâkim olamamasının ve bayağı tutkulara kapılmasının bir işareti olarak görülmektedir. İnsanın hayatını sürdürebilmesi için bir lokma ve bir hırkanın yeterli olabileceği düşüncesi bu çevrelerde yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle tekkelerde dervişlere çıkarılan yemek çeşitlerinin sayısı asgari düzeyde tutulmakta,

¹¹ Enam Suresi/99, Tin Suresi/1, Nahl Suresi/10-11, Mü'minun Suresi/20.

¹² Enam Suresi/99, Mü'minun Suresi/19, Nahl Suresi/67.

¹³ Enam Suresi/99, Enam Suresi/141, Rahman Suresi/68.

¹⁴ Vakıa Suresi/28.

¹⁵ Vakıa Suresi/28-33.

¹⁶ Tin Suresi/1.

¹⁷ Nahl Suresi/66, Mü'minun Suresi/21.

¹⁸ Nahl Suresi/68-69, Lokman Suresi/20.

¹⁹ Nahl Suresi/5. "Et, dünya ve ahiret yiyeceklerinin efendisidir." (İ. Mace, Etime, Hadis 3302) hadisi etin İslam dininde önemli ve kutsal bir yiyecek olduğunun ifadesidir. Ayrıca deve eti de Müslümanlar tarafından kutsal sayılmaktadır.

yemek sırasında sessiz kalınması tercih edilmektedir (Işın, 2006: 231-232). Böylece biyolojik bir faaliyet olan yemek yeme işi, aşkın anlamlarla kodlanarak bir çeşit ibadete dönüşmektedir.

Yemeğin/Besinin Üretim Süreçlerini ve Ekonomi Piyasasını Şekillendirmesi

Dinin yemek/besin kültürünü şekillendirmesi sadece besinlerin yenilebilir veya yenilemez olarak kategorilendirmesiyle sınırlı değildir. Aksine toplumun diğer kurumları üzerinde de etkisi vardır. Bunlardan öne çıkanı ise ekonomi kurumudur. Hangi bitki ve hayvanların besin olabileceği, hangilerinin olamayacağı ve buna bağlı olarak nelerin nasıl üretilebileceği veya pazarlanabileceği dinin koyduğu kurallar esasında oluşmakta ve böylelikle dinin mensupları üzerindeki varlığı pekiştirilmektedir (Beşirli, 2012: 52-53). Toplum, din tarafından tüketilmesi yasaklanan ürünlerin üretimini de hoş karşılamamakta; din tarafından yenilmesi yasaklanan bitkilerin ve hayvanların üretim alanlarının oldukça sınırlı veya tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Sarhoşluk veren içeceklerin İslam dininde yasak olması üzüm bağlarının azalmasına sadece yemek ve pekmez gibi ürünler için yetecek kadar dikilmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte domuz yetiştiriciliğinin de domuzun dini sembolik anlamı olan Hristiyan ülkelere göre oldukça zayıf olduğu görülmektedir.

Müslüman toplumlarda ekonomi piyasasının tüketici kitlesinin dini habitusları dikkate alarak şekillendiği görülmektedir. Müslümanlar, üretim süreçlerinden tüketim aşamasına gelene kadar bir gıda/besinin dinsel referanslara göre hazırlanıp servis edilmesini talep etmekte ve bu durumda helal gıda sertifikasyonu zorunlu hale gelebilmektedir (Akarçay, 2016: 307). Gıda, tarım, hayvancılık ve kozmetik sektöründe giderek artan bir öneme sahip olan helal gıda sertifikası, neo-liberal politikaların küresel rekabet koşullarında bir ihracat ve pazarlama stratejisine dönüşmüş durumdadır. Daha çok Müslüman ülkelere yapılan gıda ihracatı söz konusu olduğunda helal gıda sertifikası iç pazardaki ticari ilişkileri önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin tavuk veya et ürünlerinde helal gıda sertifikasının tüketicilerin dikkate alması ve bu yönde tüketim kararlarına sahip olması üretici firmaların helal gıda sertifikası olarak ürünlerini bu şekilde piyasaya sunmalarına neden olmaktadır. Üstelik yapılan reklamlarda özellikle helal gıda vurgusu yapıldığı dikkat çekmektedir. Diyebiliriz ki din, yiyeceğin endüstriyel üretim süreçlerinden tüketim süreçlerine kadar etkisini her alanda hissettirmektedir.

Yine tüketici piyasasına sunulan market ürünlerinde bir not olarak düşülen “Ürünlerimizin hiçbirinde domuz yağı bulunmamaktadır” ibaresi dinin yemek ve besin kültürü üzerinden üretim ve tüketim piyasasını şekillendirmesine bir örnektir.

Besinlerin üretim organizasyonları birçok faktöre dayalı olarak kendini gösterebilmektedir. Uluslararası faaliyette bulunan bir gıda üretim ve pazarlama zinciri ekonomik ve politik bir sistemin temsilcisi olarak da algılanmaktadır. Bunun yanı sıra bir coğrafyada yaşayan farklı etnik veya kültürel grup mensupları için özel yiyecek üretimi ve satışı gerçekleştirilmekte, hatta besin zincirinde yer alan işletmeler mensupları için tedarik zinciri oluşturmaktadır (Beşirli, 2012: 12). McDonalds gibi küreselleşmiş bir fast-food zincirinin yerel kültürdeki bazı özellikleri - genelde dini tutum ve davranışları- göz önünde tutarak yereli kullanması o bölgenin dini inançlarına göre standart olan menünün şekillendirilmesi bu duruma başka bir örnektir. McDonalds'ın Ramazan ayında müşterileri için Ramazan menüsü hazırlaması, Hindistan'da sığır eti yerine koyun etinin kullanıldığı "Maharaja Mc"'in hazırlanması (Ritzer, 2004: 77), dini inanışların üretim süreçlerinin üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Bir başka örnek vermek gerekirse İstanbul'da Müslüman Türkler tarafından açılan en eski Çin lokantasında Çin'de en çok kullanılan et türü olarak domuz etinin menüde yer almamasıdır (Belge, 2013: 179). Bu bağlamda içinde yaşanan toplumun dinine göre şekillenen yemek yeme alışkanlıklarıyla belirlenen bir menüden söz edebiliriz. Yine Amerika'da yaşayan Müslüman toplulukların hassasiyeti gözetilerek Müslümanların yemelerine izin verilen besinler, Amerikan Besin ve Beslenme Konseyi tarafından onaylanmakta ve üzerine "M" işareti konulan besinler tüm Müslümanlar tarafından rahatlıkla tüketilebilmektedir (Günebak ve Merdol, 2012: 94).

Çoğu durumda dini hassasiyetlere sahip muhafazakâr orta sınıf özellikle restoran veya kafe seçimlerinde alkol tüketilmeyen mekânları tercih etmektedir. Bu da dinin tüketicilerin yeme-içme pratiklerini gerçekleştirecekleri mekânların seçiminde etkili olmasının bir işareti olarak görülebilir. Özellikle yurtdışı seyahatlerine çıkan orta ve üst sınıflar gittikleri ülkelerde helal gıda yazan restoranları tercih etmektedirler. Bu durum, restoranların üzerindeki tabelalarda "helal" yazılarının özellikle yazılmasının bir nedenidir. Ayrıca dinin tüketicilerin yeme- içme tercihlerinin yanı sıra mekân seçiminde de etkili olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç

Biyolojik olarak ihtiyaç olmanın ötesinde kültürel ve simgesel anlamlarla yüklü olan yemek ve buna bağlı olarak gelişen yemek kültürü toplumları

birbirinden farklılaştıran etmenleri içermektedir. Yemek/beslenme kültürünün şekillenmesinde ve ortaya çıkan farklılaşmanın nedenlerinden belki de en önemlisi dindir. Din, besinlere yüklediği sembolik anlamlarla besinlerin üretim, hazırlama ve tüketim süreçlerini derinden etkilemektedir. Dolayısıyla bir toplumda dinin etkilerinden bağımsız yeme-içme pratiklerinden söz etmek mümkün değildir.

Din, besinleri kültürel bir şekilde kodlayarak kutsallık atfetmekte ve besinlere yükledikleri bu anlamlar sayesinde bireylerin beslenme kültürlerini biçimlendirerek kendi inanç sistemini kurmaktadır. Dinin yemekle olan ilişkisi daha çok yeme-içme rejimlerine müdahale etmesiyle gerçekleşmekte ve bunu sembolleştirerek devamlılığı pekiştirilmektedir. Beslenme pratikleri üzerinden üretilen dini kimlik inşası sürecinde yemek, farklı dinler arasındaki ayrımın belirginleşmesinde ve sınırların korunmasında kritik bir öneme sahip bir göstergeye dönüşmektedir.

Dinin beslenme/yemek üzerindeki etkisi birkaç alanda ön plana çıkmaktadır. Öncelikle besinleri yenir-helal/yenmez-haram şeklinde kategorize ederek sınıflandırmasının yanı sıra alışlagelen beslenme düzeni üzerindeki değişiklik ve kısıtlamalarla iktidarını inananların bedenleri ve beslenme biçimleri üzerinde tesis etmektedir. Din ayrıca besinler üzerinden dini ritüeller oluşturarak, besinlere yüklediği dini semboller aracılığıyla onlara kutsallık atfederek ve sofrada adabını şekillendirerek de yemek üzerinden inanç sistemini oluşturmaktadır.

Din yemeğin sadece tüketim süreçlerini değil üretim süreçlerini de aynı şekilde etkilemektedir. Başka bir deyişle din basitçe bireylerin tüketimlerini sınırlandırmanın ötesinde üretim ve ticaret gibi ekonomik faaliyetleri de kapsamaktadır. Ekonomi piyasasında büyük bir paya sahip olan besin endüstrisinin dini referanslarla şekillenen tüketicilerin dini habituslarına göre inşa edildiği görülmektedir. Özellikle helal gıda sertifikası, dinin besin endüstrisini dinsel referanslara göre biçimlendirmesinde başvurduğu önemli bir stratejidir.

Sonuç olarak bir yandan insanın dünyayla ilişkisinin başlangıç noktasında yer alan besinleri dinsel kimlik oluşturma sürecinin bir parçası haline getiren din, diğer yandan vaat ettiği cennette de mükafatlandırma aracı olarak yine besinleri kullanmaktadır. İslam dininin gerek kendi kutsal metni olan Kuran-ı Kerim’de gerekse hadislerde belirtilen besinler üzerinden bir inanç sistemi geliştirdiği ve inananlarının besin tüketimlerinden üretim süreçlerine ve ekonomi piyasasının şekillenmesine kadar derin bir şekilde etkilediği görülmektedir.

Kaynakça

Akarçay, E. (2016) Beslencenin Sosyolojisi -Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri-, Ankara: Phoenix Yayınları.

- Anderson, E.N. (2005) *Everyone Eats: Understanding Food and Culture*, New York and London: NewYork University Press.
- Bardakoğlu, A. (2006) *İlmihal II, İslam ve Toplum*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Beardsworth, A., KEIL, T. (2011) *Yemek Sosyolojisi, Yemek ve Toplum Çalışmasına Bir Davet*, (Çev. Abdulkaki DEDE), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Belge, M. (2013) *Tarih Boyunca Yemek Kültürü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beşirli, H. (2012) *Yemek Sosyolojisi Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*, Ankara: Phoenix.
- Bourdieu, P. (2015) *Ayrım -Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi-*, Çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkut, Ankara: Heretik Yayınları.
- Douglas, M. (1972) *Deciphering a Meal, Myth, Symbol and Culture*, Vol. 101, No.1, pp.61-81.
- Emiroğlu, K. (2013) *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Freedman, P. (2008) *“Yeni Bir Mutfak Tarihi”*, *Yemek, Damak Tadının Tarihi*, (Çev. Nurettin ELHÜSEYNİ), Yay. Haz. Senay HAZNEDAROĞLU, İstanbul: Oğlak Yayınları. ss. 7-33.
- Goody, J. (2013) *Yemek, Mutfak, Sınıf -Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması-*, (Çev. Müge Günay Güran), İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Günebak, Ç. T., Merdol, T. K. (2012) *“Dinler ve Beslenme”*, *Beslenme Antropolojisi I içinde*, Ankara: Hatiboğlu Yay., ss. 93-105.
- Işın, E. (2006) *“Sohbet Mekânı Olarak Kahvehaneler”*, *Soframız Nur Hanemiz Mamur -Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak-*, Ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, Çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kanık, İ. (2016) *Gastro Gösteri-Popüler Kültür Ürünlerinde Yemeğin Kültürel Gösterisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kara, Z. (2012) *“Günahkâr Bedenlerden Referans Bedenlere: İslam’da Beden Algısı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”*, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.12, S.1, ss. 31-54.
- Maslow, A. (1970) *A Theory of Human Motivation*. In: V.H. VROOM, and E.L. DECI, Ed. *Management and Motivation*. London, Penguin Books.
- Merdol, T.K. (2012) *Beslenme Antropolojisi I*, Ankara: Hatiboğlu Yayınları.

- Miller, H. D. (2008) "Tüketim Zevkleri, Ortaçağ İslam Mutfağının Doğuşu", Yemek, Damak Tadının Tarihi, (Çev. Nurettin ELHÜSEYNİ), Yay. Haz. Senay HAZNEDAROĞLU, İstanbul: Oğlak Yayınları. ss. 135-161)
- Reindl- Kiel, H. (2006) "Cennet Taamları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur - Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak-*, Ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, Çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Reis, H. (2012) "Ortaçağ İngiliz Edebiyatında Yemek ve Kimlik", *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı, Seda Erkoç ve Elvin Otman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ritzer, G. (2014) Toplumun McDonalddlaştırılması -Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme-, Çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sauner-Leroy, M.H. (2012) "Yemeğin Değişken Anlamları ve Göç: İstanbul'daki Fransızların Yemek alışkanlıklarının Üzerine Bir Değerlendirme", *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı, Seda Erkoç ve Elvin Otman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Samancı, Ö. (2012) "Avrupa'da ve Türkiye'de Yemek Tarihçiliğine Kısa Bir Bakış" *Yemekte Tarih Var Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*, Der. Ayşegül Avcı, Seda Erkoç ve Elvin Otman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Samancı, Ö. (2013) "Osmanlı Kültüründe Ekmeğin Simgesel Anlamları", Çev. Özge Açikkol, Yemek ve Kültür, Sayı:32, ss. 72-77

